

KÓTAY PÁL: WESZPRÉMI ISTVÁN (1723–1799) ÉLETTÖRTÉNETÉBŐL¹

Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével.

Weszprémi Angliában az orvostudomány minden ágában tökéletesíteni óhajtotta magát. A kor egyik legkiválóbb szülésmesterétől, William Smellie-től a szülésmesterséget mind elméletileg, mind a gyakorlatban kitűnően elsajátítja, s erről mestere hivatalos diplomát ad. Autobiográfiájában ez olvasható: „...itt tanulta többek között a Bábáskodás tudományát, ditséretes bizonyáslevelet is nyert Anglus nyelven”. A bizonyítvány szövegének magyar fordítása a következő:²

„Bizonyítvány arról, hogy két szemeszteren át Weszprémi István úr, az orvostudomány doktora, szorgalmasan hallgatta előadásaimat a nőgyógyászatból, amelynek kapcsán alkalma volt teljesen elsajátítani ennek a szakmának különböző műveleteit és ágait. Saját kezű aláírással bizonyítom 1755. július 19. napján William Smellie az orvostudomány doktora és a nőgyógyászat tanára Londonban.”

Mit adhatott a messzi, idegen, kicsiny ország fáradt vándora a nagy Angliának? 1755-ben Londonban megjelenik 'Tentamen de Inoculanda peste' című munkája. Weszprémi ebben az antitoxikus terápia magyar előharcosának mutatkozik. Neuburger szerint:³

„A magyar Weszprémi István volt az, aki először kísérletei során azt a javaslatot tette, hogy pestises időkben a pestis-mérget mesterségesen oltjuk be.”

A világviszonylatban is úttörő munka lapjain is a magyar tudós szólal meg a messze idegenben, a latinra – egyesek szerint franciára és angolra is – lefordított szövegben:

„Ha van ország – olvashatjuk –, úgy elsősorban hazám az, amely inoculatio szorul. Németországból és Ausztriából úgy özönlenek évente sok ezrével a betelepülők Magyarországra, mint a terhes trójai falóból. S hogy ezek a ragályt mennyire terjesztik az országban, azt a lakosságuktól megfosztott, elnéptelenedett puszta helyek bizonyítják.”

Az eljárást csak mintegy 140 év múlva valósítják meg Indiában. Weszprémi boldogan állapítja meg műve bevezetésében, hogy amióta a király is beoltatta két unokáját, már igen

---

¹ Forrás: Kótay Pál: Weszprémi István (1723–1799). In: Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Ford.: Kővári Aladár. 1. köt. Bp., 1960. pp. V–LVIII. (Az eredeti tanulmány rövidített változatát adtuk közre ehelyütt. – *a szerk. megj.*)

² A bizonyítvány eredeti szövege így hangzik:

„These are to certify, That during the time of two Courses Mr. Stephan Weszprémi, Doctor of Physic, had carefully attended my Lectures on Midwifery by which he has had the Opportunity of being fully instructed all the different Operations and Branches of the Art. Witness my Hand this 19 Day of July 1755. William Smellie, Med. Doct. and teacher of Midwifery in London.”

³ A szöveg eredetije:

„Es war zuerst der ungarische St. Weszprémi, der in seiner Tentamen den Vorschlag machte, in Pestzeiten das Pestgift künstlich einzuimpfen.”

kevesen tartózkodnak az oltástól, bár találhatók még olyanok, akik az inoculatio ellen izgatnak, sőt a nép között értéktelen cédulákat osztogatnak az eljárás értékét kétségbe vonva, vagy a Bibliára hivatkozva igyekeznek az inoculatio elfogadását a néppel megakadályoztatni.

Weszprémi angliai tartózkodása alatt Oxfordban, Cambridge-ben előadásokat hallgat, egyik Magyarországon járt angol utazó adatai szerint Edinburghban is. Sokat búvárkodik az oxfordi Bodleina könyvtárban. Szent Ágoston és Locke pedagógiai műveinek legnagyobbikát, a 'Treatise of education'-t olvassa. (...)

A fojtogató, sűrű, lélekre telepedő londoni ködben különös módon üzen az otthona. Egyik hideg februári reggelen Richard Mead-nek, Newton barátjának, II. György király udvari orvosának, a nagyszerű jellemnek, a tudomány és képzőművészetek barátjának hagyatékát árverezik. A korai nyúlós, párás levegő szegényes világításában a szokott kép látható. Szenttelen arcú hivatalnokok, az árverések jellegzetes haszonlesői szürke sorát jól öltözött, gazdag előkelőségek tarkítják. A ritka és drága könyvek között egy érdekesebb darab kerül eladásra. A kikiáltó egy aszott szőlőfürtöt mutat fel, amely szerinte és a leltár szerint is Magyarországról származik, s amelyen „arany módjára sárgán fénylő morsalékok is bőven találhatóak”. A magyarországi szőlőtőkéken nőtt arany legendája itt is kísért, s a különös terméket drága pénzen egy cifrán öltözött gazdag lord veszi meg. Az új tulajdonos a szerzeményt Weszprémi tanárának, Morrisnak, Coldings Square utcai lakására viszi megvizsgálás céljából. A kémiát tanító professzor a szőlőfürtöt a lord és a tanítványok előtt „szoros próbára vonta”, azonban sem a szőlőszemekben levő aransárga cseppek, sem az aranyos magvak az arany kémiai próbáit nem adták.

„...az eleven kénesóval edgy általlyában nem edgyesítethetett, tsak fellyül úszkált rajta szüntelen; sem pedig az Ötvösöknek sebessen fuvalló lángját, annyival is inkább a Chemikusoknak kerengő tűzét éppen ki nem álhatták; mind a kétféle aranyból egyenlő nagyságúak a Vízi-mértékben tétetvén, amannak nehézségét, olly kevés vólt, hogy az igaz aranyhoz képest még számba sem lehetett venni, és így kevés idő alatt az Anglus Lórdnak Minden Magyar Országi Szőlő Arannya egészszen füstbe ment, és hamuvá lett, a sok Font Sterling aranyával edgyetemben”.⁴

Morris professzor ezután a tanítványok kedvéért bővebb előadást tartott a kérdéstről, s amint Weszprémi írja: „Utolyjára a Magyar Hazát e tekintetben holmi sértegető Igékkal érdeklette”.

Az ifjúban megszólal a sértett önérzet, és gazdag ismereteinek tárházából számos, e kérdéssel foglalkozó szerző munkáját idézi.

„Születésemnek Földének némü s némüképen lehető mentségére felszóllalván, kezdeném elő-számlálni, melly sok nagytekintetű, Fejedelmi, Grófi Méltóságok, Nemessek, melly sok mind külföldi, s mind Hazánkbeli Tudósok, úgymint Heldi Máté, Franckenstein, Paterson Hain, Bonanus, Köleséri s egyebek, kik a Természet Vizsgálóknál rendel bőven elő-számlálatnak, miképen tudtanak vólna szemlátomást annyira meg-tsalatni, ha a szőlőkön teremni szokott arany tsupán tsak a bal-vélekedésnek szüleménye volna; ugyan is vagynak, jól tudom, ollyatén sok Mese-Historiák széllyel az Íróknál, melyek minden előre való illendő próba meg-vizsgálás nélkül, hirtelenkedésből, és több e féle hasonló okból balgatagul papirosra le-tétettek. Hord előmbe, ha tetszik minden te Magyar szőlőbeli nötevényes képzelt aranyidat, és én azontúl azokat, imé a mint most láttátok, mindjárt mind füstbe botsátom, és hamuvá tészem szemetek láttára.”⁵

A közjáték egy életen át elkíséri s azt később a bécsi 'Wienerische Anzeigen' című folyóiratban németül, majd a 'Magyar Országi Öt Különös Elmélkedések' című gyűjteményében magyarul is részletesen feldolgozza.

⁴ Weszprémi István: Magyar országi öt különös elmélkedések. Pozsony, 1795. pp. 127–128.

⁵ uo. pp. 128–129.

Utrechti visszatérése előtt huszonhat kötet könyvét, közöttük egyetemi jegyzeteit is, az oxfordi könyvtárnak ajánlja fel. E könyvek között találták meg külföldi tanulmányútjáról készített naplóját. Ezt Francis Murray irodalomtörténész fedezi fel jó állapotban az egyik oxfordi levéltárban. A 160 levelet tartalmazó füzetbe Weszprémi kezdetben latinul, később angolul írja feljegyzéseit. A rendkívül érdekes művet 1953-ban David Lofthouse ismertette az oxfordi egyetem folyóiratának, a 'Philosophical Transactions'-nak 1953. évi 1. számában. Ennek stílusa és nyelvtani követelményei hibátlanok, ami Weszprémi kifogástalan angol tudását bizonyítja. Önmagának írja. A mozgalmas, színes, eseménydús napok benyomásai kerülnek esténként a sercegő lúdtoll nyomán a lapokra. Kétszáz esztendő csöndje és érlelő melege annak minden értékét, rejtett szépségét, dús természéssé fejleszti s a késői idők angol tudósa gondos kézzel fűjja le róla a feledés porát, 'The road to life' (Út az élethez) címmel ismerteti.⁶ A késői utód hálás hangján tolmácsolja a születésekor szerény, két évszázad alatt jelentőségében hatalmasat nőtt, nyilvánosság után kiáltó egyéni hangú önvallomást. Így fizet évszázadok múlva a nagy elődökhöz, Misztótfalusi, Bethlen Miklós, Pápai Páriz Ferenchez hasonlóan hazájának a bizalomért s vendéglátóinak a hosszú, változatos úton nyújtottakért. A napló utolsó sorai utrechtai visszaindulásának terveiről és a doktori szigorlatra készülődésről beszélnek.

1756-ban Utrechtben avatják orvosdoktorrá. Orvosi értekezésének címlapján [magyar fordításban] ez olvasható:⁷

„Orvosi megfigyelésekről szóló doktori vitairat, amelyet a Nagyságos Albertus Vogel rektor, a Szent Teológia Tanára, Rendes Professor tekintélyével támogatva, s a Tekintetes Egyetemi Tanács egyetértésével a doktori fokozat és a legfőbb orvosi tisztségek és előjogok szabályszerű megszerzése végett a tudósok vizsgálatára bocsátott a pannóniai Weszprémi István. Július 18-án a szokott időben és helyen. Utrechtben, Joann Boedelet egyetemi nyomdász műhelyéből, 1756-ban.”

Amint említettük, az értekezés a még zürichi és angliai tartózkodása alatt észlelt és boncolt eseteket tárgyalja 16 oldalon. A művet Szentgyörgyi János teológus latin nyelvű sorai vezetik be. Ezeket ő „az igen tudós és gyakorlott Ad Medicinae Candidatum, amicum optimum”-hoz intézi. A kor szokásaihoz híven Weszprémi művét tanárainak, elsősorban az egyetem rectorának ajánlja. Életrajzában azt olvashatjuk, hogy doktori címet „a szokott kemény vizsgáztatás és *Mustra* vagy remekírás után” nyerte el. „Remekírás”, ez az elfelejtett szó nagyszerű magyar kifejezése a doktori értekezésnek.

Szíve és kötelezettségérzete, mint annyi sok más társát, őt is hazahozza. Hazájában azonban csak akkor folytathat orvosi gyakorlatot, ha Mária Terézia tanügyi reformjának rendelkezése értelmében a helytartótanács előtt újból vizsgázik. A két óra hosszát tartó vizsgát Pozsonyban 1757. április 28-án kiállított bizonyítvány szerint kitűnő eredménnyel teszi le.

*

Debrecenben telepszik le, mint gyakorló orvos.

„...kedves Hazánkba szabad orvosi gyakorlatot nyervén Nemes Szabad Királyi Debreczen Városában és annak vidékein, majd 43 esztendeig minémű hasznossággal folytatta légyen,

⁶ Lofthouse, David: *The road to life*. = *Philosophical Transactions* (Oxford), 1953. pp. 648–681.

⁷ Az értekezés címlapján ez olvasható:

„Disputatio Inauguralis sistens Observationes Medicas quam Auctoritate Magnifici Rectoris Alberti Voget SS. Theol. Doct. & Professoris Ordinarii, Nec non Ampilissimi Senatus Academici Consensu Pro Grandu Doctoratus Summisque in Medicina Honoribus & Priuilegis rite ac legitime consequendis, Eruditorum Examini submitit Stephanus Weszprémi Pannonius. Add. XV. Kal. Julii H. L. Q. S. Trajecti ad Rhenum. – Ex officina Joannis Boedelet. Academiae Typographi. MDCCLVI.”

ezen Embertársai javára, önön magától felvállalt kötelességét, sokaknak még ma is sóhajtó emlékezete, és arra szemeikből kicsorduló könnyei, elégséges bizonyosságai”. (...)

A királynő gondolkörének kialakítására nagy hatással volt az udvari orvosa és tanácsosa, van Swieten. Ő a felvilágosodás szellemében már az emberi bajok, műveletlenség és szegénység forrásainak megszüntetésén munkálkodik. Van Swieten volt Boerhaave legkedveltebb és legtehetségesebb tanítványa. A nagy korkülönbség ellenére is legmelegebb barátság köti egymáshoz a két kiváló férfit. Van Swieten egyetemi karriert nem remélhet Leydenben, mert katolikus. Mária Terézia testvérének, Mária Annának betegágya mellett Brüsszelben biztos és tapintatos fellépésével oly nagyszerű bizalmat kelt személye iránt, hogy a császárnő udvari orvosául hívja meg. 1745-ben érkezik Bécsbe. Az udvari könyvtár praefectusa lesz, és ott orvosi előadásokat is tart. Az orvostudomány reformját ő valósítja meg, s ennek eredményeként a bécsi orvosi iskola az elmaradott, egyházi, jelentéktelen és tudománytalan fakultásból Európa egyik legkiemelkedőbb intézményévé válik. A reform az idők parancsa. Az abszolutista állam máshol is áttörte és átvette az egyetemek hatalmát. Van Swietennek új intézményeket és új embereket kellett a nagy cél érdekében munkába állítani. Leyden a mintakép. Egy napon az történt, hogy Mária Terézia, aki még 1748-ban aggódva és szemrehányóan kérde, miért megy oly sok hallgató külföldre és doktorál idegenben – emiatt az egyetem fénye csökken, s az államnak mérhetetlen kára származik –, most az új doktorok avatásán azt állapíthatja meg, hogy az új bécsi orvosi kar egyre nagyobb számban vonzza az idegeneket. A van Swieten ápolta ősi leydeni törzs új virágokat hajtott.

Van Swieten és Wessprémi a legmélyebb barátságban élnek. Az udvari könyvtár praefectusi szobájában megkötött szövetség egész életre szól. Az azonos lelkület, gondolkodás és érzések közössége érthetően a felvilágosodás nagy egészségügyi programjának közös szerepvállalásában is megmutatkozik. Van Swieten, a mozgalom vezéralakja ismerteti meg vele a természettudományos színezetű bécsi szabadkőművesség eszméit. 1760-tól, mint testvérét kíséri figyelemmel. „Vale et res tuas feliciter age et ego te semper amabo” szavakkal záródnak az egymáshoz intézett levelek.

Hazaérkezése után 1760-ban jelenik meg első nyomtatott munkája. 'A kisedded gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás, melyben előladatik, miképpen kellessék azokkal bánni születésektől fogva három esztendő korokig. Hozzá adattak végin az Egészségnek fenntartására és a hosszú életnek megnyerésére tartozó szükséges Regulák. Wessprémi István Med. Dr. által. Kolozsvárott Nyomt. Páldi István által 1760 eszt.' Szerzője a művet Szalontai Tholdi Ádám grófnak, nemes Erdély Ország Királyi Tabula Assessorának ajánlja.

Bevezető ajánlását 1759-ben van Swieten írja:

„Szívesen megvallom, én még a magyar nyelvet – amelyet bár szeretek – nem értem olyan jól, hogy akadály nélkül mindent megérthetnék. Mégis jól esett nekem fáradozásom, amelyet orvosi könyvednek – amely a gyermekeknek születésektől fogva három éves korokig tartó neveléséről szól – olvasására fordítottam. E kísérlet erősebbé tesz másoknak elolvasására is, e munkácska hasznos volta miatt megérdemli, hogy közreadják. Igaz ugyan, hogy könnyebben kicsavarhatod Hercules dorongját a kezéből, mint az asszonyoktól az előítéletet. Mégis nagy a reményem, hogy az okosabbak legalább felelősen, és a család atyákat megtanítják azokra figyelni, ami hasznos. Isten Veled. Engem Szeress. Bécs 1759. ápr. 24.”

A mű előszavában három igen fontos, Wessprémi egyéniségére rendkívül jellemző vonást találunk. A bevezetésben többek között ezeket olvashatjuk:

„...közönségesen csak a kedvező anyákra és a tudatlan dajkákra bízott ezideig e dolog (ti. a gyermeknevelés), azok pedig a csecsemő kiseddedekkel okosabban bánni nem tudnak, hanem amint Nagy Anyjok régi, megrögzött helytelen rossz szokásokból tanulták; ellenben ritka az, aki értelmes orvos doktornak tanácsával kívánna élni máskor, hanem midőn megbetegednének, és a nyavalyáktól eleve óltalmaztatnának: innét vagy onnét már, hogy többen

halnak ki az emberek közül öt esztendőn alól, mint akik élteknek ötödik esztendejét elérték volna.”

Gyermekhalandóság, betegségmegelőzés, antitoxikus terápia, modern, életerős, követelő eszméi törlik meg Mária Terézia korának látszólagos nyugalmaiban az álmos Nagytemplom környezetének ásitó csendjét.

A himlőoltás egyik legkorábbi előharcosának kell őt tartanunk, s joggal írhatja később: „hiú a britek dicsekedése, kik kérkednek, hogy ők tanították Európa többi népeit a himlőoltásra”.

„Igen szeretném, ha Nagyságod maga bölcsessége szerént Én nékem arra utat nyitni méltóztatnék, mimódon lehetne próbát tenni e mi nemzetünkben, hogy midőn a gyermekek életnek negyedik esztendejét elérték a hólyagos himlőt beléjek olthatnók: bizonyos dolog az sok ezer példából az idegen országokban, hogy aki bé-oltatott, egy is azok közül meg nem holt, azon felyül ábrázattya soha meg nem mocskoltatott: Az orvosló Ispotályokban egynéhány százat oltottunk bé, de nem láttam egyet is, mások sem tapasztalták soha, hogy az egész testen ötvennél, vagy hatvannál több ütötte volna ki magát.”

Majd így ír:

„Közönségesen fájlalható dolog, hogy a Bába Mesterségnek vastag tudatlansága miatt, oly sok ezer lelkeknek kell elveszni, valyon nem könnyen lehetne-é arról tenni, minden nevezetes társaságokban az előjáróknak? nem lehetne-é könnyen ezt a Doktorságnak egyik szükségesebb részeit az emberi nemzetnek hasznára mi közöttünk is lábra állítani? meg-untam már hallgatni a szegény asszony népnek sok panaszát, mely nagy és el-felejthetetlen sérelmeket vesznek naponként az okatlan vélek való bánás miatt: abban az országban, ahol mesterségem gyakorlása végett forgottam, sem doktor, sem chirurgus, sem bába, senki nem lehet, míg az említett mesterséget a Bába Doktor Professornak vezérlése alatt fundamentomoson meg nem tanulja, és arról realis, manualis operatiókat tevén, arról Tanú bizonyság levelet nem vészen.”

„Ezekből a három feltételekből, mely nagy haszon következnek nemzetünkre, ha egyet nem szólok is, ki ki bölcsen által láthatja.”

A grófnak ajánlott munka magyarul íródott s a néphez szól.

„Én ezen elmékedésemnek rendiben minden Oskolai Igéket és tekervényes Okoskodásokat félre tettem, világosan kívántam szólani azért, hogy innen mindenek épületet vehessenek egyaránt.”

A Locke szellemében készült s a nevelés elsődlegességét követelő felvilágosító röpirat „a józan ész” és a test érdekeinek védelmezése.

„A Természet a legjobb nevelő Dajka – írja – ennek a legnemesebb Teremtett állatnak diszire és ékességére tartozhatik; tsak öreá hallgassunk.”

„A rágalmazó nyelvekkel semmit sem gondolok, írjanak jobbat, ha kinek az én írásaim nem tetszenek; – kiáltja bátran – egybevetett válokkal kellene mindannyiunknak az Emberi Nemzet Javának előmozdításában munkálódnunk.”

1760-ban Debrecenben a magyarországi törvényszéki orvostan történetében rendkívül érdekes eset történik. Wessprémi és Csapó – akivel együtt később hatósági orvos lesz – véleménye a magyar orvos-múlt értékes gyöngyszeme. Dul Mihály jómódú debreceni polgárt „egérkövel”, arzénos savval mérgezett főtt kukoricával akarta elpusztítani felesége. A kukorica leve nagyon zavarosnak látszott, s valószínűleg egyéb gyanúokok alapján Dul a feleségét feljelentette. Wessprémiék a hatóság felkérésére Kazzay Sámuel patikájában a szükséges vizsgálatokat elvégezték, és a véleményüket rendkívül pontos levélben közölték a debreceni bíróval.

A részleteket fizikai és kémiai vizsgálat után a „sárgáló színű zavaros víz”-ből nyert „fejér és sárga egyveles port confrontáltuk – írják – az Patikában tartott sárga és fejér Arsenikummal.” Majd biológiai próbákat végeztek.

„Ezen tengeri főtt vízből azért ablakban egy cserépben fél üveg pohárra valót öntvén egy fertály óra alatt az melly Legyek reá szállottak mind el vesztek, szám szerént száz és harmintz. Az Fazékban, amelyből a tengeri kitöltődött, elvesztenek vala 658 legyek, mintegy fertály óra alatt.”

A főtt tengeriből a patika előtt legelő ludaknak „egy fél csű szemeket” elébe vetettek, amelyeket azok gyorsan felkapkodtak, „de utánna hamar, kevés Minuták alatt ki hányák szerte széllyel... iván szüntelen az vályúból az vizet és fejeket rázván”. A port, azonosnak találták a gyógyszerházban található sárga- és fehér arsenicummal. Majd tűzre vetvén fehér füstöt láttak és fokhagyma szagot éreztek.

Az orvosi vélemény alapján Dul Mihálynét börtönbe vetették. Innen azonban hamarosan kiszabadult, mert ura – a rokonok könyörgésére – a vádat visszavonta. Az asszony coram senatu megkövette őt. Azonban később sem javult meg. Pár év múlva beléndek magvakkal akarta urát elpusztítani. Ekkor halálra ítélték és lefejezték.

Weszprémi neve ekkor már az orvostudomány világában mindenütt ismert és megbecsült.

*

1761-ben az orvostudományban új hang jelentkezik. A hang egy nyolcvanéves öreg emberé, de a mondanivalói nem az aggastyán megtört, elkopott, erőtlen suttogása, hanem egy, hosszú élet lelkiismeretes vizsgálódásának eredménye. Új, eddig nem ismert igazságok adnak a szövegnek fiatalos lendületet, bátor, türelmetlen időszerűséget. Az egész orvosi világ figyelme újból Páduára – ismét Páduára – irányul. Ekkor jelenik meg Giovanni Battista Morgagni 'De sedibus et causis morborum per anatomen indagatis libri V.' című munkája.

A századforduló idején a régi város régi iskolájának fénye már megkopott. Az idegen diákok hangos, vidám lármája nem hallatszik többé, azok északra, Leyden, Utrecht, Amszterdam felé vették útjukat. Morgagnira vár a régi dicsőség visszaszerzésének nehéz feladata. Ő bölcs, türelmes, dolgozik, és vár. Van ideje, egész életét szenteli e célnak. Tudja, hogy a mű a várakozásban, a hallgatásban is óriásivá nőhet. Drámai elemektől mentes, hosszú és termékeny életének tapasztalatait kora híres orvosainak észleléseivel egészíti ki. (...)

Az orvostudomány e korszakalkotó művében előkelő hely illeti meg Weszprémi Istvánt. A munkatársainak elbírálásában könyörtelenül szigorú, de igazságos mester őt a többi nagyok között mindenütt mint „clarus”-t, hírest említi, s rendkívül rokonszenves hangon, nagy elismeréssel idézi. Morgagni művében⁸ három fejezetben találkozunk Weszprémi nevével.

A könyv második kötetének 361. oldalán ez áll (magyar fordításban):⁹

---

⁸ G. B. Morgagni: De sedibus et causis morborum per anatomen indagata. Venetiis, 1761.

⁹ Az eredeti latin szöveg:

„Diffectio altera epileptici est, qui in balneum frigidum cum se immersisset, mox in eo suffocatus inventus fuit. In nullis autem hujus visceribus quidquam aquae repertum est a Cl. Weszpremo (m), qui cum Aspera arteria perforata est, aerem in pulmone contentum tum levi quodam sibilo erupisse, audivit: quamobrem non aquam, sed aerem esse, censet, qui repetita antea inspiratione accumulatus, et vesiculas pulmonales distendens, sanguinis per pulmones transitum, et, quod consequitur, per universum corpus circulationem prohibeat, sicque submersos, forte et strangulatos, interimat. Et quod ad strangulatos quidem spectat, meminisse potes, quid ipse de retento in eorum pulmonibus, et dilatante se aere in illa eadem Epistola (n) sim suspicatus. Attamen, quod ad submersos attinet, eorum memor quae aliter alii, et ego experiendo conspeximus, tanto magis haereo, quanto attentius alteram lego. Observationem (o) quam priori Cl. idem Vir continuo subjecit. Cum enim quendam nautam, in Tamesi fluvio submersum, nec nisi post quadrantem horae cum dimidio inventum, et extractum, in vitam cujus nulla supererant signa, revocare conaretur; non illico Aspersam arteriam, sed hora integra jam in usum caeterorum auciliorum insumpta, tum denique perforavit, nec ullum sibilum, aut aliud erumpentis aeris indicium, quod ajat, animadvertit; imo per illud foramen fistula immissa aerem iteratis vicibus impulit, ut sic inflatis pulmonum vesiculis, aliisque adhibitis (quae omnia haud inutiliter leges) auxiliis haerentem sanguinem promoveret, quod tandem est felicissime consecutus...”

„A másik boncolás egy epilepticusé, aki hideg fürdőben elmerült, később abban megfulladva találtatott. Azonban ennek belső részeiben sehol sem talált vizet Weszprémi őkegyelme, aki amidőn a gégét átszúrta, hallotta, hogy a tüdőben levő levegő könnyen, mintegy sípolva kitört: ezért úgy véli, hogy nem víz, hanem levegő az, ami a megelőző ismételt légzésektől felgyűlve és a tüdőhólyagocskákat kitérítve a vér átfolyását a tüdőn, és ami ebből következik, keringését az egész testben megakadályozná, és így az alámerülteket és esetleg a megfojtottakat megölné. Ami pedig a megfojtottakat illeti, emlékezhetsz, mit gyanítottam és magam ugyanabban a levélben azok tüdejében visszatartott és kiterjedt levegőről. Mindazonáltal ami az alámerülteket illeti, azokra emlékezve, amiket mások és én kísérletezve másként figyeltünk meg, annál inkább fennakadok, minél figyelmesebben olvasom a másik megfigyelést, ami ugyanaz a kegyes férfiú az előbbi után mindjárt felemlít. Amikor ugyanis egy hajóst, aki a Themse folyóban alámerült s akit csak negyed óra múlva találtak meg, és húztak ki, s aki semmi jelét nem adta az életnek, vissza igyekeztek hozni az életbe, nem azonnal, hanem miután egy egész órán át a többi orvoslást igénybe vették, csak akkor szúrta át végül a gégét és semmi sípolást vagy kitörő levegőnek más jelét – mint mondta – nem vette észre; sőt azon a nyíláson egy csövet bedugott s a levegőt újra és újra ráfújta, hogy így a felfújott tüdőhólyagocskával és más felhasznált segítségekkel (amelyeket mind nem hiába olvasol) megakadt vért mozgásba hozza, ami végül szerencsésen bekövetkezett.”

A második kötet 369. oldalán – magyar fordításban – ez áll:¹⁰

„A daganatnak közös burka pedig, jóllehet az érintkező felületekkel mindenfelől lemezesen volt összekötve, és egészséges volt a méh, mégis – mert a daganat mint az élőben keletkezett, úgy a halottban is – mint mondják – főképpen a bal lágyék alatt tűnt fel. Nem fogsz eltávolodni a valószínűségtől, ha úgy véled, hogy a bal petefészekből indult ki, bár inkább akarnád az ascitest más- és máshonnan származó „sacculusokra” [zsákocskákra] visszavezetni. Milyen biztos volt az, amit nem olyan régen Weszprémi őkegyelme Orvosi Megfigyelései között nem olyan régen olvastam. Ő kimutatta, hogy egy-két éven át hasvízkórosnak tartott férfi holttestében talált igen nagy tömlőben – amelynek a kocsánya a húgyhólyag és a végbél között tapadt és többi részén csupán sejtes szövettel kapcsolódott a szomszédos szervekhez, – bezárt, nehéz szagú folyadékban nagy hólyagok úszkáltak.”

A második kötet 379. oldalán pedig – magyar fordításban – ez áll:¹¹

---

¹⁰ Az eredeti latin szöveg:

„Tumoris autem communis tunica etsi contiguus partibus undique per membranas nectebatur, sanusque erat uterus; tamen cum tumor, ut in vivente inceperat, ita in mortua dicatur peculiariter sub inguine sinistro fuisse conspectus; non averi similitudine procul abibis, si e sinistro ovario ortum existimabis: quanquam fortasse ad Saccatos alios, et aliunde natos hydropes referre males. Qualis certe erat is quaem non ita pridem legi inter Observationes Medicas (c) Cl. Weszprémi in viri cadavere qui per biennium pro ascitico habitus, graveolentem humorem in quo magnae hydatides natabant, conclusum ostendit intra immanem quasi vesicam, cujus erat collum inter vesicam veram, et Rectum intestinum implantatum, cum pars reliqua per cellulosum tantummodo contextum vicinis partibus annexeretur.”

¹¹ Az eredeti latin szöveg:

„Scilicet non tam haec, quam illud quod tunc diximus, attendendum est, an periodice sint febres, id est intermissionem, aut remissionem saltem habere consueverint, ut per tempestivum ac justum usum corticis sperare liceat, ipsas, adjunctamque iis malignitatem abactum iri. Nectque enim dumtaxat quod febrile est; sed et illud quod non est, etiamsi absque manifesta febre sit, quamquam tunc non fere semper, abigit cortex, dummodo periodice id recurrat: quod cum alias (d) observatum jam esse, scripsimus, tum recentiore, et luculentiore Stephani Weszprémi (e) Observatione confirmare nunc possemus eodem remedio pervictae aequae atrocis, ac pertinacia hemicraniae, binas jam hebdomadas quarta quaque hora exacerbatae, nec nisi post horas duas remissae. Quod si haec Observatio ut A. 1756. et habita, et edita est, ita ante hos annos quinquaginta extare potuisset, cum acerbissimam hemicraniam illam (f), quotidie mane hora eadem revertentem, variis, et pluribus praescriptis auxiliis vix tandem profligavi; nullo certe libentius, et felicius quoque fortassis, quam hoc, usus essem, quantumvis rationem qua opitulatur ignorassem.”

„Tudniillik nem annyira ezt kell meghallgatni, mint azt, amit akkor mondtunk, vajon periodikusak-e a hideglelések vagy vannak-e annak menetében intermissiók vagy remissiók, vagy legalább szünetek, hogy a cortex alkalmas időben és helyes használata révén remélni lehessen, hogy azokat és a hozzájuk kapcsolódó szörnyűségeket elhárítsuk. Tehát nemcsak azt, ami hideglelésszerű, hanem azt is, ami nem az, még ha nem is nyilvánvaló a hideglelés, jóllehet, akkor csaknem mindig elúzi a cortex, míg csak periodikusan vissza nem tér, amint már írtuk, másutt megfigyeltek, most Weszprémi István megfigyelései alapján újabban és világosabban megerősíthetjük, hogy az egyaránt iszonyú és makacs féloldali fejfájást ugyanazzal az orvossággal legyőzték, bár már két hete minden negyedik órában megkeserítette a betget és csak két óra múltán hagyott alább. Ez a megfigyelés, amely 1756-ban történt és kiadatott, épp úgy ötven évvel ezelőtt is megtörténhetett volna, amikor azt a minden reggel ugyanazon órában visszatérő igen heves féloldali fejfájást különböző és sokféle előírt orvoslással végül épp hogy elűztem, bizony semmit sem használtam volna szívesebben és boldogabban, mint azt, bármennyire nem ismertem hatásának okát.”

*

Élettani és kórlettani, klinikai, gyógyszeres megfigyelések a zürichi, még inkább angliai tartózkodásának idejéből, amelyek az orvosdoktori értekezésében válnak közkinccsé, amennyire már a disszertációknak a rendszeren korlátolt példányszáma ezt megengedi. Morgagnin kívül az élettan megteremtője, Haller is igen nagyra becsüli a munka értékét, s nagy művében, a nyolckötetes 'Elementa physiologiae corporis humani' [„Az emberi test élettanának alapjai”] VI. kötetében adatait bőven felhasználja.

1766-ban újabb magyar nyelvű könyve jelenik meg a 'Bábamesterségre tanító könyv'. E mű tulajdonképpen van Swieten egyik legkiválóbb tanítványának, Johann Henrik Crantznek, az első bécsi orvosi iskola szülészstanára könyvének magyarítása és hazai viszonyokra alkalmazása. Önálló alkotásnak kell tekintenünk, s a magyar művelődéstörténet mint az első magyar szüléskönyvet tartja számon. E szakmában első, évszázadok fojtogató babonáinak vigasztalan sivár éjszakáját eloszlatni hivatott fényforrás. Néhány év múlva már kötelezően minden debreceni bábaasszony birtokában van, s működésük irányelveit ez szabja meg.

Előszót van Swieten és Crantz írnak hozzá. Van Swieten többek között így ír:

„...Néhány esztendővel ezelőtt én voltam a serkentője Crantz úrnak, aki a szüléset adta elő, hogy erről a mesterségről egy kicsiny, de mégis komoly, hasznos és elsősorban a szülésetet előadók számára alkalmas munkát írjon. Ő e munkácskát németül megírta, s ha a nyelvetekre lefordítanátok, igen hasznos lenne. Isten Veled, Éljd boldogul! Bécs 1763. II. 18.”

Crantz előszavából idézünk:

„...van Swietennek dicsérnie kellett fáradságodat, amelyet a szüléset ügyére akartál fordítani. Én magam is nagyon helyeslem, midőn megtudtam azt, hogy mi volt Nálatok a szüléset helyzete, mielőtt tudatnám, hogy első leszel Magyarországon, aki a fáklyát felemeli, mint ahogy első voltam én Ausztriában”.¹²

Az előszót író van Swieten, a régi hű barát a mű egy példányát bemutatja Mária Teréziának. Magyarország gyarmati helyzetét a jobbágyságnak nyújtott engedményekkel próbálja az abszolutizmus megszilárdítani. „Mindannyiunk egykor oly gondos édesanyja”¹³ – aki még tíz év előtt rendőri megfigyelés alá helyezetteti Weszprémit – most gyémántokkal ékesített arany éremmel ajándékozza meg a „nép bajait orvosló könyvéért”. (...)

*

¹² Ez a megállapítás téves: van Swieten és H. Crantz nem írtak előszót a Weszprémi-műhöz, hanem a Weszprémi az általuk hozzá írt leveleiket közölte le könyve előszavaként.

¹³ „Mater omnium nostrum nuper indulgentissima”

Weszprémi ismeretlen, elrejtett arcképét öregkorában, a század utolsó éveiben is csak munkássága színfoltjaiból tudjuk megszerkeszteni. A háttér szomorúan egyhangú és sötét. Betegség, széthulló család s a „morcz öregség” fenyegető reménytelensége övezik alakját. A képet azonban csodálatosan gazdag, meleg, biztató fények világítják meg. Párizs lángjainak villódzásától dereng a látóhatár s még alig issza be a Vérmező földje a mártírok véré, már piros rózsák nyílnak a vesztőhely tövében. Weszprémi munkakedve és alkotóereje töretlen, újból dolgozik.

1795-ben megjelenik a 'Magyar Országi Öt Különös Elmélkedések' című könyve. E művét is, a Biographiához hasonlóan, „Genio Litterarum et Patriae Sacrum”-nak ajánlja. A könyvben a 'Magyar Szent Koronáról', 'A Magyar Királyné Vizéről', 'A legrégebb Magyar Grammatikáról', 'Némely régi Magyar Királyoknak ritka Pénzeikről' s végül 'A Magyar Országi Szöllő-tőkében nőtt s nevelkedett Aranyról' értekeznek. Hosszú életének színes visszaemlékezései ezek s élénken bizonyítják szerzőjük sokrétű érdeklődését, alapos kutató készségét és stílusának megelevenítő erejét. E tanulmányokat magyarul írja, válaszul a marosvásárhelyi „Nyelvmívelő Társaság” aggodalmaskodóan panaszos soraira.

„Szomorúan tapasztaljuk – mondják Arankáék –, hogy a nemzetben a legtudósabb és érdemesebb urak közül sokan, egy Pray, egy Katona, egy Kovachich, egy Benkő József, Weszprémi, Grossinger, Engel, Éder inkább szeretnek deákul írni, mint magyarul.”

Az első értekezésben a történetíró Katonának az igazságot megváltoztató, meghamisító magyarázata ellen kel ki bátran.

„Kár volt annak okáért a magát fennyen hányató írónak ezért az ártatlan értelmért oly nagy lármát indítani; annyival is inkább, kivált hogy Turóczi beszédinek rendes folyamatját helytelen interpunctio által ravaszul meg-változtatta, midőn ennek az ígét – clara die vidit – közbe vetendő szükséges comm nélkül öszve-zavarta. – Lehet Katonásan s furtsán írni, de minden tsélsap vagdalózások nélkül.”

A göttingai, lipsiai és jénai tudós társaság egymás után tagjai sorába választja „köz-meg-egyezésből s a szokott petsétes Diplomájával meg-tisztelte”. Háza Debrecen szellemi életének központja. Földi János, Fazekas Mihály, Csokonai és Kazinczy gyakori vendégei. Az ország legrosszabban fizetett tisztiorvosa, ágrólszakadt tanár, poeta, s a börtönviselt szellemi vezér, a múlt, a jelen és a jövő együtt a magyar művelődéstörténet legizgalmasabb évszázadát képviselik. Weszprémi óriási ellentéteket közvetít s ma már tisztán látjuk, hogy a munkában a letűnt századok emlékeinek elevenedő ereje a jövő gazdag, termékeny és boldognak ígérkező horizontja felé mutat. Ha ő nincsen, elmondhatjuk: „Évezred halt meg... S benne Szépért kóborló emberek.”

Sírját nem ismerjük. Azt másfél évszázad mindennapi gondja, közönye, megszámíthatatlan szenvedése a sivár parlaggal tette egyenlővé, de e földön: „Az élet él, újul, győz és szabad.” S e rohanó, új és diadalmas élet másfél évszázaddal halála után megtalálja szellemi hagyatékának legértékesebb darabját. Ez a magyar jakobinusok legmesszebbre jutott szellemi vezérének, Hajnóczy eszmevilágának, érzéseinek legforradalmibb megszövegezésének testvér példánya. Weszprémi reszkető kezeivel veti a lapok szélére a magyar rendi társadalomtól végleg elszakadó forradalmi lelkületének végrendeletét:

„Ez a nemzet – írja –, mely a természeti jogot és az emberiség jogait nem ismeri, semminek sem mondható kevésbé, mint szabadnak, hacsak a szabadságon... a mágnásoknak, és püspököknek azt a szabadságát értik, hogy az alacsonyabb helyzetű nemeseket, polgárokat és parasztokat végsőkig zaklathatják. Mert Magyarországon nem a törvények, a minden személyes érdem nélkül megszabott címek és pénz uralkodnak, következésképpen senki, aki ezzel nem bír, nem mondhatja magát büntetlenül szabadnak. Ez a nemzet csupán Ausztria gyarmata, nemzet, amely a címeket és rangokat bámulja, tarka pompákban és ceremóniákban

barbárok módjára gyönyörködik, bálványképeket imád, amelyeket maga alkot magának, prelatusoknak és mágnásoknak, nem a törvénynek mutat tiszteletet, irígy, állhatatlan, gyáva és nem érdemli meg, hogy valaha is az legyen.”

Ha fiatalabb, azon a májusi hajnalon a Vérmezőn az ő feje is porba hull.